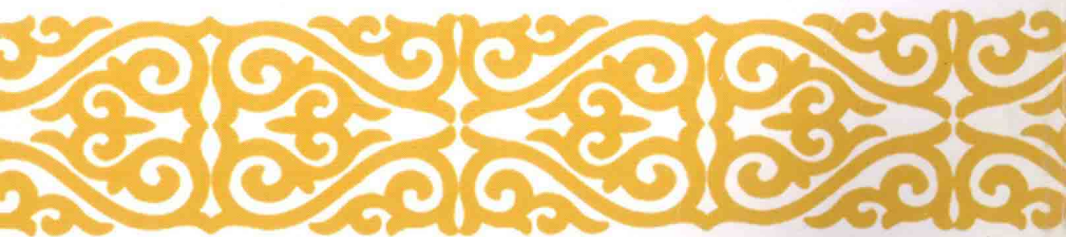

«شەرق شامىلى قۇرۇلۇشى» كىتاب نەشر قىلىش تۈرى (854)

“东风工程” 图书出版项目之854

قازاقتىڭ ءداستۇرلى قۇسبەگىلىك ونەرى

بىلەن خالىق باسپاسى

قازاقتىڭ ءداستۇرلى قۇسبەگىلىك
ونەرى

قۇراستىرىپ جازعان: بولەش قالى ۇلى

ىلە خالىق باسپاسى

图书在版编目(CIP)数据

哈萨克族驯鹰技术: 哈萨克文/波列西编著. —奎屯: 伊犁人民出版社, 2009.8 (2010.2 重印)

ISBN 978—7—5425—0979—6

I. 哈… II. 波… III. 哈萨克族—鹰科—驯养—哈萨克语(中国少数民族语言) IV.S865.3

中国版本图书馆 CIP 数据核字(2009)第 002658 号

总 策 划: 努尔泰·克亚斯别克

策 划: 库拉茜·阿布都拉

责任编辑: 库拉茜·阿布都拉

责任校对: 米拉提汗·黑巴提

封面设计: 阿尔达克·萨尔山

哈萨克族驯鹰技术 (哈文)

波列西 编著

伊犁人民出版社出版发行

(奎屯市北京西路 28 号 邮政编码 833200)

新疆新华书店经销

新疆新华印刷厂印刷

880×1230毫米 32 开本 7.5 印张

2009 年 8 月 第 1 版 2010 年 2 月第 2 次印刷

印数: 1—4780 册

ISBN 978—7—5425—0979—6

定价: 15.90 元

الغى سوز

«شمعس جەلى ينجەنەرياسى» — مەملەكەت پەن اۆتونوميالى رايون ءبىر تۇتاس جوسپارلاپ، اۆتونوميالى رايوندىق باسپا سوز مەكەمەسى اتقارۋعا ورنالاستىرعان، حالق جونىنەن اسا يگىلىكتى ينجەنەريا. مۇنداعى باستى مىندەت — اقپارات، باسپا سوز ارقىلى بۇكىل شىنجياڭداعى ءار ۇلت ەگىشى — مالشيلارعا عىلىم — تەحنىكا بىلىمدەرىن جالپىلاستىرۋ، ولارعا وزىق مادەنيەت تاراتۋ، ءسويتىپ، ءار ۇلت ەگىشى — مالشيلاردىڭ عىلىم — تەحنىكا بىلىمدەرىن ۇيرەنۋى، ساپالارىن جوعارىلاتۋى ولاردى كەدەيلىكتەن قۇتلىدىرىپ، دوڭگەلەك داۋلەتتى ورەگە جەتكىزۋ جونىندە اقپارات — باسپا سوزدىڭ ەۋمەتتىك قىزمەت وتەۋ جۇيەسىن قۇرۋ بولىپ تابىلادى.

بۇكىل شىنجياڭداعى «سان مىڭداغان اۋىل — قىستاققا» كىتاپ، دىبىس — كەسكىن بۇيىمدارىن جەتكىزۋدىڭ ءوزى «شمعس جەلى ينجەنەرياسىنىڭ» ماڭىزدى ويەكتىلەرىنىڭ ءبىرى. وسى ويەكتى دە سوتسيالىستىك جاڭاشا اۋىل — قىستاق قۇرۋ قۇرىلىسىنىڭ اياق الىسىن، ورتالىقتىڭ اۋىل شارۋاشىلىعى، اۋىل — قىستاق دىقاندەر قىزمەتى جونىندەگى ورنالاستىرۋنىڭ ماڭىزدى ءنۇيىنىن وزەك ەتە وتىرىپ، پارتىيانى، وتاندى، سوتسيالىزمدى ءسۇيۋ جونىندەگى، اۋىل شارۋاشىلىعى، اۋىل — قىستاق، دىقاندەر ءۇشىن عىلىم — تەحنىكا جالپىلاستىرۋ جونىندەگى، دەنساۋلىق ساقتاۋ، دەنساۋلىقتى قورعاۋ جونىندەگى، زالڭ جالپىلاستىرۋ جونىندەگى، ازامات جاسىنا تولماعاندارعا ارنالعان يدەيا — مورال قۇرىلىسى جونىندەگى، قوس ءىل وقتىۋى جونىندەگى، ۇلتتاردىڭ ءداستۇرلى وزىق

مادەنيەتتىن ساۋلەلەندىرىۋاتىدىغانلىقى، كوئىنلارنىڭ ئاشۇ جەھەتتىكى، سوتسىيالىستىك جاڭشا ئۆل - قىستاق قۇرۇش جەھەتتىكى، دىننىڭ ماركسىستىك كوزقاراشى، پارتىيانىڭ ۇلت سىياساتى مەن ەدىن سىياساتتىن جالپىلاستىرىۋاتىدىغانلىقى بايلىمىداردى - مەن، وسى ون ۇر بويىنشا شىعارلارنى بايلىمىداردى بايلىمىداردى شىعار ۇيىمداستىرىلىپ وتىر. وسى بايلىمىدارغا مازمۇنى جاقتان سوتسىيالىستىك جاراسىمدى قوعام قۇرۇش، سوتسىيالىستىك جاڭشا ئۆل - قىستاق قۇرۇش نەگىزگى جەلى، ەگىن - مال شارۋاشلىق رايوندارىندا ۇ ۇندىرىسى ورەندەگەن، تۇرمىس كۇيى جاقسارغان، ئۆل سالتى ورەنيەتتى. قىستاق كوركى رەتتى دە تازا، باسقارۋى دەموكراتىيالى ۇ ورەگە جەتۋ نىسانا، ۇ ەگىن - مال شارۋاشلىقىمەن، ەگىن - مال شارۋاشلىقى رايوندارىمەن، ەگىنشى - مالشىلارمەن ەتەنە بولۇ ۇ ماقسات، ۇر ۇلت ەگىنشى - مالشىلاردىڭ وقىپ تۇسىنە الۋى، ۇيرەنىپ بىلە الۋى، يىگىلىگەنە جاراتا الۋى پرىنسىپ ەتلىدى، بۇل كىتاپتاردىڭ ەتلىنىڭ قاراپايىم، مازمۇنىنىڭ ۇنىقتى بولۇنا قۇلىشىنى جاسالدى، تەكىستكە سۇرەت قوسا بەرىلدى، دىبىس تاسپاسى داينىندالدى. ۇسويتىپ، كىتاپتاردىڭ ىلمىلىلىقى، قولدانىلمالىلىقى، ەبلىم بەرگىشتىگى جانە قىزىقتىلىقى كورنەكتىلەندىرىلىپ، جاڭا تەحنىكا، جاڭشا كوزقاراس، جاڭا ەبلىم ارقىلى ۇر ۇلت ەگىنشى - مالشىلاردىڭ جاڭشا ويلاۋنا، تىڭ ۇرس اشۇنا، كوز اياسىن كەڭەيتۋەنە شاپىت بەرىلدى جانە كۇش سالىندى.

ۇر ۇلت ەگىنشى - مالشىلاردىڭ كىتاپ ساتىپ الۋ، كىتاپ وقۇ قىيىنشىلىقى ماسەلەسىن ۇ شىعەس جەلى يىنچەنەرياسىن ۇ جۇرگىزۋ ارقىلى العاشقى ادىمدا شەشىپ، بۇكىل شىنجاڭدا ەگىن - مال شارۋاشلىقى رايوندارىن كىتاپپەن، دىبىس - كەسكىن بۇيىمدارىمەن قامداۋدىڭ تاپشىلىقى ماسەلەسىن

ۋەنىمىدى تۈردە باسەڭدەتپ، از ۇلتتاردىڭ تاڭداۋلى
باسلىمدارىنىڭ قامتىلىم كۈلەمى مەن نىپال كۈشنى اناغۇرلىم
كەڭەيتىپ، ۋار ۇلت ەگىنىشى - مالشى قاۋىمىن ۋەنىمىدى
ارتتىرۋعا، كىرىستى مولايىتۋعا، عىلمى جولمەن بايۋعا دۇرىس
باستاۋ ۋەشنى، ۋبىز ولارعا اقىلدىق جاققان ۋەنىمىدى كۈمەك
جاسالۋىن جانە ولار ۋەشنى رۋحانى كۈش ازىرلەنۋىن تىلەيمىز.

شىنجاڭ اقپارات - باسپا ۋسوزى بويىنشا
«شەمس جەلى يىنجەنەرياسىنا» جەتەكشىلىك
ەتۋ گروپپاسىنىڭ كەڭسەسى

قۇراستىرۇشچىسى

«قازاق حالقىنىڭ ئەدەبىياتى قۇسبەگىلىك ونەرى» جايلى كىتاپتى قۇراستىرىپ جازۇ بارىسىندا از بولمىغان قىيىنشىلىقتارغا كەزدەستىم. باستىسى، ماتەريال كەمشىل، تاجىرىبە تاپشى بولدى. ئوز باسىم، قۇسبەگىلىك ونەرىنەن ونشا ساۋاتىم جوق جانىمىن، باسپىغا ماقۇلدىق بەرگەننەن كەيىن اياقسىز قالدىرماي، جولبارسقا ءىمنىپ، تايىنباي قۇلىشىنىپ كوردىم. «ەل ءىشى - ونەر كەنشى» دەپ بەكەر ايتىلمىغان. جۇرگەنگە جورگەم بىلىندى دەگەندەيىن، قولغا تۇسكەن ماتەريالدار جانە جان كەشتى قۇس قۇمار جاندار مەن كوز قاراقتى اقساقالداردىڭ كومەگىندە وسى كىتاپتى قۇراستىرىپ جازدىم. بۇل كىتاپ قازاق حالقىنىڭ سان عاسىردان جالعاسقان قۇسبەگىلىك ونەرىنەن تولىق ساۋات بەردى دەپ ايتپاسام دا، العاشقى قادامدا، جالپىلاما تۇردە الپەلىك ساۋات بەردى حق. بۇل كىتاپتى قۇراستىرىپ جازۇ بارىسىندا، «قازاق سوۋەت ەنسىكلوپەدىياسى» (ۇلتتار باسپاسى)، «قازاق قۇسبەگى» (ملەزات قابىدوللىىن)، «قازاق مۇراسى» (شىنجياڭ حالىق باسپاسى)، «السىر قۇستار» (شايخىمەت جاڭگىر ۇلى)، «ىلىم جانە ونەر» جۇرنالى 1986 - جىلى 4 - سان)، «بۇركىت جانە ساياتشىلىق» (باقىتقان تلەي ۇلى)، «التاي اياسى» جۇرنالى)، «قازاق قۇسبەگى تۇرالى» (بەيسەن نامازبەك ۇلى، شىنجياڭ قوعامدىق ىلىم جۇرنالى، 1996 - جىلى 3 - سان)، تلەي باسقا قۇس قۇمار زەرتتەۋىشلەردىڭ ەڭبەكتەرىنەن پايدالاندىم. سونىمەن قاتار، اۋىلىمىزدەلى كوزى ءىرى قۇسبەگى ادىلقان زىادان ۇلى، ءتورت

اتاسىنان ۇرىق جالعالان جاس قۇۋە ،گى دوكنەن بىسراي ۇلى قاتارلىلار كوپتەگەن قۇندى تاجىرىبەلەرىن تانىستىردى. كوز قاراقتى قارت پەداگوگ امامز جۇبايقان تەزەكشى ۇلى، اقىن قالتاي شال ۇلى قۇسبەگى جانە قىران تۇرالى ءبىرقانشا حىكاياتتاردى ايتىپ بەردى. دالا دانىشپانى، عۇلاما عالم الكەي مارغۇلاننىڭ زەرتتەۋ ماقالاسىن تولىمەن كىرگىزدىم. سونىمەن قاتار، ءبىر ءبولىم اقىنداردىڭ ساياتشىلىق تاقىرىبىندا جازىلعان ولەڭدەرى كىرگىزىلدى. بۇدان سىرت، «حالىق قازىناسى» دەگەن تاقىرىپىنەن حالقىمىزدىڭ ۇزاق تارىخىندا قالپىتاسقان قارا ولەڭدەرى مەن قازاق ماقال - ماتەلدەرىنەن كىرگىزۋدى ءجون كوردىم. قۇسقا قاتىستى ءبىراز ۇلتتىق بىردار مەن جىرىمداردى دا قوستىم.

جالپى العاندا، بۇل كىتاپ كەمەلىنە كەلگەن كەرەمەت شىعارما بولماسا دا، ەل شىندەگى كەڭ ونەردىڭ كەمىتىگىن تولتىراتىن العاشقى نەزەنىستىڭ جەمىسى بولادى دەپ بىلەمىن. كەمىدىگىن كوپ قاۋىم مەن سوڭعى ۇرپاقتىڭ تولتىراتىنىنا سەنەمىن.

بولەش قالى ۇلى
2007 - جىلى، شىلدە، قابا.

مازمۇنى

- 1 ئېرىنىشى، قۇس قىرانى — بۇركىت
- 11 ەكىنىشى، قۇستىڭ سىنى
- 35 ئۇشنىشى، ئۆز قۇسنى ۇستاۋ جانە باپتاۋ
- 36 ئۆز قۇسنى ۇستاۋدىڭ ادستەرى
- 36 ئۆز قۇسنى تور قۇرۇپ ۇستاۋ ءادىسى
- 38 شاپپا تۇزاقپەن ۇستاۋ ءادىسى
- 39 ئۆز بۇركىتىن قاقپانمەن ۇستاۋ ءادىسى
- 40 بۇركىتتى توياتتاتىپ ۇستاۋ ءادىسى
- 40 بۇركىتتى اتىپ ۇستاۋ ءادىسى
- 41 قۇستى جايمان تۇزاقپەن ۇستاۋ ءادىسى
- 42 بۇركىتتى بۇالدېرىقتاپ ۇستاۋ ءادىسى
- 43 قۇستى مويىننان تۇزاقىپ ۇستاۋ ءادىسى
- 43 ئۆز قۇسنى باپتاۋ تۇرالى
- بۇركىتتى قايرىۋ بارىسىندا سىتەتلىەتن جەم جانە
- 56 ابزەل تۇرلەرى
- بۇركىتتى سىندەتەن جانە باسقا دا حاۋىپ - قاتەردەن
- 64 ساقتاۋدىڭ ادستەرى
- 66 ساياتشىلىق جايلى
- 69 تورتنشى، ساحارا سايلحاتى — سالبۇرىن
- 70 سالبۇرىن جايلى
- 72 سالبۇرىن

- 103 بەسنشى، بۇركىتتەن باسقا قىران قۇستار
- 117 التىنشى، قۇسبەگى جانە قىران تۇرالى چىكايئاتار
- 118 تىنەيدىڭ سارى قۇسى
- 129 قۇسبەگى — شورا
- 132 كارمىشتىڭ سارى قۇسى
- 134 بۇركىتشى كەڭتاناۋ
- 138 اسۇبايدىڭ بالاپان الۋى
- 141 جەتىنشى، ورنىتولوگتار ويىنداى قىران عۇمىرى
- سايات قۇستارى جانە ولاردىڭ جاراتىلىستاعى
- 142 ەرەكشەلىكتەرى
- 172 قۇستىڭ ءتىلى، اڭشىنىڭ سىرى
- 191 سەگىزىنشى، سايات جىولارى
- 192 قان سوناردا
- 195 سوناردا
- 197 بۇركىتشى
- 198 بۇركىت
- 200 بۇركىتشى شال
- 202 ساياتتا
- 204 بۇركىت
- 205 ساياتشى
- 206 بۇركىتشى
- 209 توعىزىنشى، حالق قازىناسى
- 210 قۇس تۇرالى ماقال — ماتەلدەر
- 224 قۇس تۇرالى قارا ولەڭدەر
- 230 بۇركىت كىەلى قۇس

ئېرىنشى، قۇس قىرانى — بۇركىت

كەڭ بايتاق ساحارانى باياندى مەكەن ەتسپ، تابىعاتتان تاۋسىلماس ءنار العان اتا - بابامىز تابىعات قۇشلىقىندا جاساپ، ءتلىسىم تابىعاتتىڭ سىرىن يگەرىپ، ءتلىىن دە تابا بىلگەن پاراساتتى دانا حالىق. اتا - بابالارىمىز تابىعاتقا سۈيەنىپ تىرشىلىك جولىن تاۋىپ، ءتلىسىم تابىعات دۇنيەسىن جىنتىكتەپ زەرتتەي وتىرىپ، قۇپياسىن ۇىىپ، تارپاڭ تابىعاتتى بويىسۇندىرا دا بىلگەن. ۇزاق تاريحي دامۋ بارىسىندا، حالقىمىز ۇشان - تەڭىز دالا مادەنيەتى مەن ونەرىن جاراتقان. ۇلتىمىزعا عانا ءتان، بوگەنايى بولەك، ءداستۇرلى دالا مادەنيەتى مەن ونەرى كەزىندە ۇلكەن نازاريالىق دەڭگەىگە كوتەرىلمەسە دە، وزىنە ءتان قۇندىلىعىمەن ەلدەن ەرەك ەن - تاڭباسى ارقىلى بۇگىنگى ۇرپاققا دا جەتسپ وتىر. ۇلتىمىزدىڭ بۇل ونەرلەرى عىلمىي قۇنعا يە، زەرتتەۋگە تولىق تائىتىىن، نازاريالىق نەگىزى بار، ءاربىرى ءوز الدىنا عىلمىي نەگىزى كۇشتى، باي مازمۇندى عىلمىي جاسامپازدىق. سونىڭ شىنىدە، قۇس باپتاۋ ونەرى (ساياتشىلىق) ءوز الدىنا ءبىر ۇلكەن ورنىتولوگىيالىق تاقىرىپ. اسپاندىلى قۇستىڭ سىرىن يگەرىپ، ءتلىىن ءبىلىپ، ونى قولعا ۇيرەتىپ، ادامزات ءۇشىن قىزمەت ەتتىرۋ، قاراماققا قاراپايمىز عانا جۇمىس بولعانىمەن، اركىمنىڭ قولىنان كەلە بەرمەيتىن ءتلىسىم ونەر. مۇنى بۇرىنقى سۇڭعىلا اتا - بابامىزدىڭ ۇزاق ۋاقىتتىق ءومىر تاجىريبەسىن جان - جاقتىلى قورىتىندىلاۋ ارقىلى توپتىلان ءومىر تاجىريبەسىنەن مۇلدە بولە قاراۋعا بولمايدى.

تاريحتا بابالارىمىز قۇس قاسىيەتىن ارناۋلى زەرتتەپ، قۇس باپتاۋدى كاسىپ ەتكەن تاجىريبەلى ادامداردى قۇسبەگى دەپ اتالغان. اىگىلى اباي ەفوفياسىندا ۇلى مۇختار اۋىزعا الاتىن اتاقتى قۇسبەگى جالايىر شورادان تارتىپ قازىرگە دەيىن حالقىمىزدان تالاي - تالاي اتاقتى قۇسبەگىلەر جارقىقا شىققان. ايتۋلارعا قارالعاندا، اتاقتى قۇسبەگىلەر جەردە تۇرىپ - اق اسپاندا ۇشىپ بارا جاتقان قۇستىڭ قىراندىق قاسىيەتىن بايقاي بىلەدى ەكەن.

قۇس باپتاۋ ونەرى حالقىمىزدىڭ كوپ ونەرىنىڭ ئىشىندەگى
 ەرەكشە ۇلتتىق ءتۇس العان، قاتپارى قالىڭ، سىرلى ونەردىڭ
 ءبىرى. حالقىمىز تاريحىندا ارناۋلى قۇس باپتاۋدىڭ مەكتەبى
 بولماسا دا، بۇل ونەردىڭ جالپىلاستۇ كولىمى شەكسىز دە
 شەتسىز، باي مازمۇندى تاجىرىبەگە تولى بولعان. ال، سول
 تاريحتا وتكەن اتاقتى قۇسبەگىلەرى دالا مادەنيەتىنىڭ
 دىپلومىسىز ورنىتولوكتارى ەدى. بۇل ونەردىڭ ارىلغا تۇسىرىلگەن
 ارناۋلى وقۇلىعى بولمىغانىمەن، شەكسىز پاراساتتان تۇعان
 ولشەۋسىز تاجىرىبە ومىردەن وشپەس ورنى العان. سونىمەن،
 عىلىم - تەحنىكا ۇشقان قۇستاي دامىعان بۇگىنگى 21 -
 عاسىرغا جەتكەندە، اتا - بابالارىمىزدىڭ بۇل كيەلى ونەرىنە جاس
 ۇرپاقتار جاتىرقاي قارايتىن جايت پايدا بولپ، كەزىندەگى سال -
 سەرى، سالبۇرىن، ساياتشىلار دا اڭىزعا اينالىپ قالا باستادى.

حالقىمىز ۇزاق تاريحي دامۇ بارسىندا، قۇسبەگىلىك ونەردى
 جوعارى بلعالاپ، بارىنشا دامىتقان جانە تاجىرىبەلى قۇسبەگىن دە
 جاقسى قۇرمەتتەپ، ايرىقشا ءمان بەرىپ كەلگەن. بۇل بارىستا،
 حالقىمىز تەك بۇركىت باپتاۋمەن عانا شەكتەلىپ قالماي، بارلىق
 قىران قۇستى قولعا ۇيرەتەپ، باۋلىپ - باپتاۋ ارقىلى ۇز
 كەرەكتەرىنە جاراتىپ، تۇرمىس - تىرشىلىك ۇشىن سىتەتۋدەن
 قالسا، كوڭىل اشۋدىڭ تاماشا قۇرالىنا اينالدىرا بىلگەن. سول
 زاماننان تارتىپ، قۇس اۋەسكەرلەرى قۇس باپتاۋ ارقىلى دوڭگەلەك
 داۋلەتتى بولپ كەتپەسە دە، بەلگىلى كۇن كورسىتىڭ جولىن
 تاۋىپ، كويلەگى كوك، تاملى توق ءومىر سۇرگەن. تاجىرىبەلى
 قۇسبەگىنىڭ جاقسى باپتاپ، قايرىپ، زار كۇيىنە كەلتىرىپ،
 قىراندەيمەن اتى شىققان قۇسىن بايلار مەن بىلەر قالاپ - سۇراپ
 الۋدان سىرت، 50 تۇساق قويغا دەيىن بەرىپ، كەلسەكەن بلامەن
 ساتىپ الاتىن بولعان. باردام ادامدار ات شىعارۋ نەمەسە كوڭىل
 كوتەرۋ ۇشىن، اتاقتى قۇسبەگىلەرىن ۇز اۋىلىنا شاقىرىپ،

ۋەزىنىڭ ارناۋلى قۇسبەگى بولۇغا ۋىسىنىس ەتىپ، باسنا ۋى
 كوتەرىپ، قوراسنا قوي سالىپ، ۋورس بەرگەن. سونىمەن قاتار،
 اۋىل جاستارىن دا قۇسبەگىلىك ۋەزىرگە باۋلىپ، ۋەزىر جالعانتان.

قۇس سالىپ، اڭ اۋلاپ، سايات قۇرۇ بەيىت زاماندا حالقىمىز
 جاراتقان ۋىسكەلەڭ دالا ۋەزىنىڭ ەڭ جاقسى كوڭىل اشۇ ءتۈرى
 بولعان. بۇل ۋەزىمەن، كوبىنەسە، تۇرمىستىق شارت - جالدايى
 تولىق باردام ادامدار شۇعىلداناتىن. دەگەنمەن، ەتى ءترى جالعىز
 اتتى ازاماتتار دا كوپ قلعىس قالمايتىن. باردام ەلدىڭ باي
 مىرزالارى قۇس سالىپ، كوڭىل اشسا، جالعىز اتتى جارلى
 جىگىت تابىسىن تىرشىلىگىنە تالشىق ەتىپ، كۈن كورىستىڭ
 ءبىر ءتۈرلى جولى ەتكەن. حالقىمىز جەكە بۇركىت عانا ەمەس،
 باسقا قىران قۇستىڭ ءبارىن دە قولعا ۋىرەتىپ، باپتاي بىلگەن.
 كوك ەركەسى - قىران بۇركىتتى باپتاپ، قوڭىر اڭدارمەن
 قوسا تۈلكى، قاسقىر، قارساق قاتارلى قىمبات بلعالى اڭداردى
 اۋلاسا، سۇڭقار، تۇيىعىن، لاشىن قاتارلى قىران قۇستاردى
 باپتاپ، قوڭىر قاز، ۋىرەك قاتارلى جەلبەسىن قۇستاردى،
 ال، قارشىعانى باپتاپ قايرىپ، قويان قاتارلى ۇساق اڭداردى،
 قىرعى، تۇرىمتاي قاتارلى قۇستاردى قولعا ۋىرەتىپ، بۇدەنە، شىل
 تەكتەس ۇساق قۇستاردى دا اۋلاعان. بۇدان تىس، ءبيدايىق،
 قولادىن قاتارلى قۇستاردى دا قولعا ۋىرەتىپ، باپتاپ، باۋلى
 بىلگەن. حالقىمىز ءالمىساقىتان مال شارۋاشىلىعىن كاسىپ
 ەتكەندىكتەن، كەڭ بايتاق سىلمارادا كوشىپ - قونىپ ءجۈرىپ،
 جاز ايلارىندا مال بلعۋمەن بىرگە، قۇس باپتاپ، قىس ماۋسىمىندا
 شارۋانىڭ سايابىرلاعان ۋرايىنان پايدالانىپ قۇس سالىپ، سايات
 قۇرىپ، سايىران سالىپ، قىران قۇستى ەمدەگى كىەلى جەتى
 قازىنانىڭ ① ءبىرى دەپ بىلگەن. سونىمەن بىرگە، ەل قورعلان ەز

① مەجىگىت، اقىلدى ايل، اقىل - ءبىلىم، جۇيرىك ات، قىران بۇركىت، تۇزۇ
 مىلتىق، قۇماي تازى.

ازاماتتى قىران بۇركىتكە تەڭھېپ، ولارغا تاۋ قىرانى دەپ ماداق ھەسم بەرگەن.

اتا - بابالارىمىز ەرتەدە قۇس اتاۋلىنى العىر قۇس، جاي قۇس دەپ ەكى توپقا بولگەن. وتكەن عاسىردىڭ 30 - جىلدارىندا دالا دانىشپانى اتالعان قازاقتىڭ ايگىلى عالمى الكەي مارعۇلان جالپى قۇستار توبىن جەلبەسىن قۇستار، تۇياقتى قۇستار دەپ بولگەن.

بۇل ەكى ءتۇرلى جىكتە ۋە نەگىزىنەن ملعىنلاى كەلەدى. جەلبەسىن قۇستار، جاي قۇستار وزگەنى زىانداماي، ءوز ىرىزدىعىن عانا تەرىپ جەيتىن قۇستار توبى. ال، تۇياقتى قۇستار مەن العىر قۇستار توبى وتە جىرتقىش كەلەدى. مۇنى كەي قۇس زەرتتەۋشىلەر العىر قۇستار دەپ تە اتاپ ءجۇر. سونىمەن قاتار، قۇستىڭ تۇلعاسىنا قاراي توقال قاناتتى قۇستار، جالپاق قاناتتى قۇستار جانە ۇشكىر قاناتتى قۇستار دەپ تە جىكتەيدى. كوك ەركەسى — قىران بۇركىت وسى تۇياقتىلار توبىنا، جالپاق قاناتتى قۇسقا جاتاتىن وتە قىران، كۇشتى قۇس.

قازاق سوۋەت ەنتىسىكلوپەدىياسىندا بۇركىت تۇرالى مىناداي دەپ تۇسىنىك بەرىلگەن:

بۇركىت — بۇركىت تۇقىمىنا جاتاتىن جىرتقىش قۇس. ءتۇسى قارا قوڭىر، سالىمى 2840~4100 گرام ارالىعىندا بولادى. ەنە تۇرقى 95 سانتىمەترگە، جايىعان قاناتى 2 مەترگە دەيىن بارادى. قاناتىنىڭ شەتكى قاۋىرسىندارىن شالعى دەپ اتايدى. ال، قۇيرىعىنىڭ ورتاسىندىلى ەكى قابات ءالدى قاۋىرسىنىن كوبە، قالعاندارىن جەبە دەپ اتايدى. ايلعى ءتورت ساۋىساقتى بولادى. ونىڭ ارتقىسىن تەگەۋرىن، شىكىسىن جەمباسار، ورتاڭعىسىن سىعىم، شەتكىسىن شەڭگەل دەيدى. بۇركىت ورماندى جەرلەردە، سەكسەۋىلدى جەرلەردە، ۇستىرتتە، يىىك تاۋلاردا كەزدەسەدى. بۇركىت سۇىر، قويان، تۇلكى، بورىسقى، سىرەكتە بولسا تىشقان مەن سارشۇناقتى، قۇم

تىشقانىن، كىرىمكشەشەن مەن تاسباقانى، كىشى - گىرىم تۇياقتى جانۋارلاردىڭ (اقبوكەن، ەلىك، تاۋتەكە، قاراقۇيرىق) تولدەرىن جەيدى، تاۋدىڭ بىيىك قىيالارىنا، سەكسەۋىل، تورائىقى قاتارلىق ەرى بۇتا، لەش باسىنا (ناۋرىز، ساۋىردە) ۇيالاپ، 1~2 جۇمىرتقا سالىپ، 45 كۈندە بالاپان باسىپ شىعارادى. ورتا ازىيا مەن قازاقستاندا بۇركىتتى وتە ەرتە كەزدە قولعا ۇيرەتىپ، اڭشىلىققا سالىپ، ولارمەن تۈلكى، قويان، قارساق، ال، بابىندەي قىرانمەن قاسقىر، ەلىك، قاراقۇيرىق سىياقتى ەرى اڭداردى دا اۋلاعان. قازىر دە بۇركىت قازاق سىياتشىلارىنىڭ ەمر قىرانى، قىزىقتى سىپورت ونەرى.

جەرلىك قۇسبەگىلەر جوعارىدەي بۇركىت تۇرالى ايتىلعان ساندى مالىمەتتى كوپ قۇپتاپ كەتپەيدى. سەبەبى، التايدىڭ اقيىق قىراندارىنان، تۇرقىن ولشەگەندە، تۇمسىعانان قۇيرىعىنا دەيىن 110 سانتىمەتر، سالمى 7000 گرام شىققاندارى بايقالغان.

قۇس ونەرىن زەرتتەگەن اتاقتى قۇسبەگىلەر قۇستىڭ شىعۋ تەگىنە قاراي ات قويا بىلگەن. دالا بۇركىتتەرىن ۇنىپ - وسكەن جەرى مەن ۇتۇر - تۇلعاسىنا قاراي اتلعان. قازاق دالاسىندا كەزدەسەتىن قۇس تۇرلەرىن نەگىزىنەن قۇستىڭ مەكەنى مەن تۇسىنە قاراي التايدىڭ اقيىعى، ساۋىردىڭ سابالاق سارىسى، نارىننىڭ اق شەگىرى، كۈنەستىڭ قاۋسىرماسى، بوعدانىڭ قارا كەرى، ەرن تاۋدىڭ كەر قۇيرىق قىزىل ايلعى، جايردىڭ شۇڭغىل قاراسى، وراىدىڭ زور تابانى، كوكشە تاۋدىڭ كەزەگەن كەكشىلى، شىڭعىستىڭ كەزبە قاراسى، باركولىدىڭ قىزىل شەگىرى، بارلىقتىڭ الا قاناتى، كەرىشتىڭ كەر الاسى، قالبانىڭ قارا شەگىرى، سار تاۋدىڭ اق سارىسى، قوبدانىڭ شىل قاناتى، ت.ب. دەپ ات قويغان.

ال، بۇركىتتىڭ جاسى تۇرالى ەر تۇرلى ايتىلىمدار بار. ەر جەردىڭ قۇسبەگىلەرى ەر تۇرلى ايتادى. كۈنە كوز كارىيالاردىڭ

ايتۇنشا، 33 تۈلەگەن قۇستى كوزىمەن كورگەندەر بولپتى.
 ۋىراق، قازاق قۇسبەگىلەرى قۇس جاسىن ەڭ ۇزاعاندا 12 جاسقا
 دەيىن ايتا الادى. قۇسبەگىلەرى كوبىرەك ايتاتىن قۇس جاسىن
 تومەندەگىدەي ءتورت تۇرگە بولۇگە بولادى:

ءبىرىنشى ءتۇرى:

1 جاستى — بالاпан،	2 جاستى — قان ءتۇبت،
3 جاستى — ترنەك،	4 جاستى — تاس تۈلەك،
5 جاستى — مۇزبالاق،	6 جاستى — كوك ءتۇبت،
7 جاستى — قانا،	8 جاستى — جانا،
9 جاستى — ماي ءتۇبت،	10 جاستى — بارقىن،
11 جاستى — بارشىن،	12 جاستى — شوگەل، — دەپ
- بۇركىتتىڭ جاسىن 12 مۇشەلگە نەمەسە بۇنىغا دەيىن
 كورسەتەدى.

ەكىنشى ءتۇرى:

1 جاستى — بالاпан،	2 جاستى — ترنەك،
3 جاستى — تاس تۈلەك،	4 جاستى — انا،
5 جاستى — قانا،	6 جاستى — جانا،
7 جاستى — قۇم تۈلەك،	8 جاستى — قۇ تۈلەك،
9 جاستى — سۇم تۈلەك،	ودان كەيىن كارى بۇركىت، مولا
- دەپ بۇركىتتىڭ مۇشەلى جاسىن ون بۇنىغا ايرادى.

ۇشىنشى ءتۇرى:

1 جاستى — بالاпан،	2 جاستى — قان ءتۇبت،
3 جاستى — ترنەك،	4 جاستى — تاس تۈلەك،
5 جاستى — قاندى بالاق،	6 جاستى — كوك ءتۇبت،
7 جاستى — قانا،	8 جاستى — جانا، ودان كەيىن
- مولا، — دەپ توعىز اتاۋلى بۇنىغا دەيىن اتاپ وتەدى.

ءتورتىنشى ءتۇرى:

1 جاستى — بالاпан،	2 جاستى — ترنەك،